
ДОКУМЕНТОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДО СТОРІЧЧЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

УДК: 327(73)“1918”

© Володимир Фісанов

«ЧОТИРНАДЦЯТЬ ПУНКТИВ» ПРЕЗИДЕНТА США ВУДРО ВІЛЬСОНА: ДОКУМЕНТОЗНАВЧІ АСПЕКТИ

208

У статті проаналізовані важливі аспекти підготовки промови президента В.Вільсона щодо воєнно-політичних цілей США на завершальному етапі Першої світової війни. Використовуючи методику контент-аналізу та моніторингу історичних документів – меморандумів, свідчень сучасників, мемуарних джерел, автор відтворює історико-політичний контекст підготовки та оприлюднення «14» пунктів Вільсона. Зроблені наступні висновки. По-перше, експерти, готуючи промову президента до Конгресу, провели серйозний моніторинг документів щодо ставлення до проблем Центральної Європи політиків та вчених держав Антанти, насамперед, з Великої Британії та Франції. По-друге, оприлюднена версія тексту документу, особливо пункту X, який стосувався Австро-Угорської монархії не була однозначною для тлумачення, що відзначалося більшістю дипломатів і зацікавлених експертів. По-третє, проведений тоді контент-аналіз документу в цілому і тексту X пункту зокрема засвідчили, що упродовж року американська дипломатія, постійно змінюючи акценти, по-різному інтерпретувала його зміст аж до осені 1918 року.

Ключові слова: «Чотирнадцять пунктів» президента В.Вільсона, моніторинг документів, дипломатична експертиза, контент-аналіз, Перша світова війна.

В статье проанализированы важные аспекты подготовки речи президента В. Вильсона относительно военно-политических целей США на завершающем этапе Первой мировой войны. Используя методики контент-анализа и мониторинга исторических документов – меморандумов, свидетельств современников, мемуарных источников, автор воспроизводит историко-политический контекст подготовки и обнародования «14 пунктов» В. Вильсона. Сделаны следующие выводы. Во-первых, эксперты, готовя речь президента к Конгрессу, провели серьезный мониторинг документов относительно

но проблемам Центральної Європи. В частині аналізувалися погляди політиків і учених держав Антанти, прежде всего, из Великобритани и Франции. Во-вторых, обнародованная версия текста документа, особенно пункта X, касающегося Австро-Венгерской монархии не была однозначной для толкования, что отмечалось большинством дипломатов и заинтересованных экспертов. В-третьих, проведенный тогда контент-анализ документа в целом и текста X пункта в частности показали, что в течение года американская дипломатия, постоянно меняя акценты, по-разному интерпретировала его содержание вплоть до осени 1918 года.

Ключевые слова: «Четырнадцать пунктов» президента В. Вильсона, мониторинг документов, дипломатическая экспертиза, контент - анализ, Первая мировая война.

The article deals with the analysis of the important aspects of the President Wilson's speech concerning U.S. military and political goals in the final stages of the Second World War. Using the method of content analysis and monitoring of historical documents – memoranda, testimony of contemporaries, memoir sources, the author recreates the historical and political context of the preparation and promulgation of Wilson's «fourteen» points. The following conclusions were made. First of all, preparing the President's speech to Congress, the experts had seriously monitoring the documents concerning the attitude to the problems of Central European's politicians and scientists of the Entente states, primarily from Great Britain and France. In the second place, the published version of the document's text, especially the Xth point, which concerned the Austro – Hungarian monarchy were ambiguous to interpret, which was noted by the majority of diplomats and interested experts. Thirdly, the conducted content analysis of the whole document's text and the Xth paragraph in particular, assured that during the year American's diplomacy constantly changed the accents and differently interpreted this item until the autumn of 1918.

209

Keywords: President Wilson's «Fourteen Points», monitoring of documents, diplomatic expertise, content analysis, the First World War.

Століття минуло з тих днів, коли Європа і увесь світ були втягнуті у Велику війну, яка знаменувала входження фактично усіх народів у добу воєн, революцій та соціально-економічних криз, які продовжувалися фактично усе XX століття. Сьогодні є необхідність

звернутися до документів вже далекої від нас доби, щоби зрозуміти суперечливий дух епохи – ту таємницю, в якій народжувалися контури нового ХХ віку як століття екстремального. І тут нам допоможе саме контент-аналіз найважливіших документів, які складають, так би мовити, “дипломатичну пам’ять” людства. До таких документальних джерел, поза всяким сумнівом, можна віднести відомі “14 пунктів” президента США Вудро Вільсона, які стали мирною програмою у рік завершення війни, а згодом і під час роботи Паризької мирної конференції. Багаторічна робота над документальними джерелами доби Першої світової війни спонукала автора звернутися насамперед до текстологічного аналізу Десятого пункту з промови президента, що її Вільсон виголосив у Конгресі 8 січня 1918р. Нагадаємо, що він стосувався однієї з ключових проблем майбутнього територіального устрою Центральної Європи – подальшої долі багатонаціональної австро-угорської імперії.

210

У статті автор буде намагатися інтерпретувати насамперед промову президента США В.Вільсона до Конгресу 5 січня 1918 р. як документ, що є наслідком правової та дипломатичної діяльності президента та представників експертного середовища. Як справедливо зазначає відомий вітчизняний документознавець Г.М. Швецова-Водка, за межами документу залишаються ті матеріали, які описують у нашому випадку копітку підготовчу та експертну діяльність. І саме, цю найбільш трудомістку і “тіньову сторону” підготовки та оцінки дипломатичних документів, маємо на меті, наскільки можливо, показати у запропонованому матеріалі.

Проаналізуємо тут відомі нам джерела “формування” остаточного тексту програмного документу адміністрації Вільсона. Мабуть, одна з ключових фраз щодо автономії національностей Австро-Угорщини потрапила до тексту документу із наукових праць відомого французького історика Л.Леже. Вчений писав у своїй фундаментальній роботі, присвяченій австро-угорським проблемам, що врятувати країну від політичної анархії може лише встановлення нового *modus vivendi* між різними національностями. Ось чому, на його думку, конче необхідна “трансформація нинішньої дуалістичної монархії у федеративну державу, де б локальна автономія різних національних груп була шанована й визнана” (*the local autonomy of the different national groups will be respected and recognized* – курсив мій – В.Ф.) [1 ,с.457].

Зауважимо, що, хоча ця ідея імпонувала Вільсону, її виклад експертами навряд чи влаштовував політика. Президенту був не до вподоби запропонований у меморандумі багатослівний варіант. Мабуть, аналітики, спираючись на тезу Леже, врахували це у подальшій роботі. Формулу, яка влаштовувала Габсбургів, було знайдено в конфіденціальному листі Бальфура. Інформуючи Вільсона про таємні переговори з австрійським представником, глава Форін офіс зауважив таке: виступаючи проти розпаду Австро-Угорщини, Британія висловила побажання, що в майбутньому народам, з яких складається імперія, буде “надано можливість автономного розвитку” (given an opportunity for autonomous development) [2, с.609].

Підсумком копіткої аналітичної роботи, яка поєднувалася з неабиякою редакційною правкою, став такий попередній текст пункту: “The peoples of Austro-Hungary, whose place among the nations* of the world we wish to see safeguarded and assured must be accorded the freest opportunity of autonomous development” [3, с.481]. Ось його переклад: “Народам Австро-Угорщини, чиє місце поміж іншими державами світу ми сподіваємось бачити захищеним і гарантованим, потрібно надати найвільнішу можливість автономного розвитку”. Проте і цей текст не задовольняв президента і тому не був остаточним. Вільсон, намагаючись заспокоїти Відень, вирішив продемонструвати прихильність принципів збереження статус-кво, щоб якимось чином не завдати шкоди суверенітету Австро-Угорщини. Президент підредагував формулювання в тій частині, де йшлося про можливість “вільного автономного розвитку народів”, змінивши вираз “must be accorded” (потрібно надати) на “should be accorded” (варто надати). Внаслідок цього тон сказаного пом’якшав і віденські політики мали розглядати пропозицію Вільсона виключно як пораду, а не вимогу.

По-друге, з виразу “among the nations of the world” (поміж іншими державами світу) зникло слово “world” – “світу”. При збереженні першого варіанту значною мірою звужувалися можливості подвійного читання тексту. Адже вислів “nations of the world” тлумачився виключно як “держави світу”, тобто йшлося лише про Габсбурзьку

* Слово “nation” в англійській мові має, як відомо, різноманітні значення: 1) народ, нація; 2) держава, країна. Так, словосполучення “community of nations” означає “співтовариство держав”. Зрозуміло, що Дунайська монархія не могла вважатися нацією.

монархію та її місце в системі держав. У такому випадку неможливо було, при нагоді, прочитати “among the nations” як “поміж націями”, а це не влаштувало офіційний Вашингтон. Вилучаючи слово “світу”, можна було, при бажанні, віднести прийменник “чиє” до слова “народи” і читати текст так: “Народи Австро-Угорщини, *чиє місце між іншими націями...*” (курсив мій – В.Ф.). Отже, докорінним чином змінювався зміст написаного.

І ще одне. В остаточний текст документу за порадою Ліппмана включили слово “народи” (peoples). У попередньому меморандумі, написаному професором Р. Кернером, експертом з чеських проблем, пропонувався терміни “нації” та “раси”(races). Проте перевагу було надано терміну “народи”, який і використали експерти в остаточному меморандумі, представленому президенту Вільсону [4, с.95]. Згодом американці змінили акценти, опинившись перед необхідністю підтримати визвольний рух народів Дунайської імперії.

212 — Остаточний текст пункту Х був такий: “The peoples of Austro-Hungary, whose place among the nations we wish to see safeguarded and assured should be accorded the freest opportunity of autonomous development” [3, с.527, 537]. Автор подає тут власний варіант перекладу: “Народам Австро-Угорщини, чиє місце між іншими державами сподіваємось бачити захищеним і гарантованим, варто надати найвільнішу можливість автономного розвитку” Зміст написаного можна було тлумачити двояко і це заздалегідь передбачали далекоглядні редактори промови президента. У дипломатичних колах і серед спостерігачів відразу ж виникло запитання, кого або що мав на увазі Вільсон, говорячи про гарантоване місце у світовому співтоваристві. З’ясовуючи ситуацію, поділимо пункт на дві логічно пов’язані між собою смислові одиниці.

1. Австро-Угорщина, чиє місце між іншими державами ми сподіваємось бачити захищеним і гарантованим;

2. Народам... варто надати найвільнішу можливість автономного розвитку.

Зауважимо: для сучасників таке розуміння не було очевидним. Згодом і дехто з дослідників припустився помилки, намагаючись по-своєму, однозначно тлумачити текст пункту. Говорячи про сучасників, наведемо думку посла Франції в США Ж.Жюссерана. У конфіденційному листі до держдепартаменту дипломат попросив роз’яснити, чиє місце “поміж націями” президент сподівався ба-

чити захищеним і гарантованим. Сам він вважав, що йдеться про народи, які проживали в Дунайській монархії. У відповіді Вільсона зазначалося: “Французький посол вірно інтерпретував мої мирні пропозиції стосовно Австро-Угорщини” [5, с.83]. У Вашингтоні таке тлумачення “тримали” немов би про запас, для внутрішнього користування, з огляду на можливі зміни політичної ситуації в центрально-європейському регіоні. Тоді запропонований Вільсоном (для Жюссера) варіант тлумачення не міг набути широкого розголосу. Враховуючи існуючі реалії, у Вашингтоні не вели мови виключно про народи, оскільки суб’єктом міжнародного права залишалася Австро-Угорщина, з якою США сподівалися мати справу. Адже у західних столицях усе ще плекали надію на таємні контакти з Віднем, сподіваючись укласти сепаратний мир з Габсбургами. До речі, австрійські політики, ознайомившись з текстом Чотирнадцяти пунктів, сприйняли їх, щоправда не без заперечень, як основу майбутніх мирних переговорів. Не випадково відомий американський дослідник В.Маматей писав, що у даному випадку маємо справу з дуже вдалим “вивертом психологічної війни”. “Кожен мав змогу прочитати текст (пункту – Ф.В.) так, як йому заманеться”, – писав він [6, с.180]. Цікаво, що сучасний чеський історик В.Вавра знайшов російський переклад пункту, зроблений на початку 1918 р. у генеральному консульстві США в Москві: “Народам Австро-Венгрії, место которой среди других наций мы желали бы видеть...” [7, с.20]. Радянський вчений З.А.Атлас наводить той варіант перекладу X пункту, який передбачав збереження Австро-Угорщини як державного цілого. При цьому автор цитує “Известия” за 30 грудня 1917 р.: “Народам Австро-Венгрії, место которой (курсив мій – В.Ф.) среди других наций мы желали бы видеть сохраненным и упроченным, должна быть предоставлена возможность автономного развития”. Таким чином, робить традиційний для радянської історіографії висновок З.А.Атлас, “ідеться не тільки про збереження Австро-Угорщини, але й про зміцнення її на основі автономного розвитку її народів. За допомогою культурно-національної автономії правлячі кола США намагалися утримати народи Австро-Угорщини від революційної та національно-визвольної боротьби, зміцнити позиції реакції в країні” [8, с.112].

Перш ніж перейти до інших сюжетів, звернемо увагу на джерела формування пункту X. На наш погляд, він складався під впливом

двох джерел. Перше – меморандум Мезеса-Ліппмана. Друге – це згадуваний лист Бальфура Вільсону.

1. Austro-Hungary, whose place among the nations... (порівняємо з меморандумом експертів: “Austria-Hungary may be free to take her rightful place among the nations”).

2. Знову текст пункту: “The peoples ... should be accorded the freest opportunity of autonomous development”. Ось витяг з листа Бальфура: “...Our strong desire to see the various nationalities of which the Empire is composed given an opportunity for autonomous development...” (Маємо сильне бажання бачити, що різним національностям, з яких складається імперія, надано можливість автономного розвитку). Вірогідним є вплив на авторів деяких ідей Леже.

Вільсон, як згадує його донька, мав свій “особливий метод” підготовки промов. Спочатку він занотовував суть на невеличких листках паперу, частково надрукованих на машинці, частково написаних від руки, потім знов робив вставки. Остаточний текст друкувався на машинці на аркушах тонкого паперу, в нього “вносилися деякі виправлення, охайно вписані між рядками” [9, с.246]. Саме так виглядав попередній варіант тексту 14 пунктів, що його правив президент.

У травні-серпні 1918 р., коли посилювався національний рух в Моравії і стало очевидним, що Відень не піде на поступки країнам Антанти, дипломати, читаючи Десятий пункт, зовсім інакше розставили акценти. 19 серпня державний секретар Р. Лансінг у листі Вільсону писав, що США окремою декларацією могли б підтримати австро-угорські національності, які бажають визволитись від німецького панування. Вони могли б розраховувати не тільки на симпатії з нашого боку, писав він, але і на матеріальну допомогу. При цьому, як вважав Лансінг, можна було встановити тісні контакти з революційними організаціями і групами, які виступають проти австро-угорського уряду, добиваючись національної незалежності збройним шляхом. “Якщо такий курс буде схвалено, зазначав політик, то Австро-Угорщині необхідно дати зрозуміти, що під час мирних переговорів ми виступимо проти існування імперії в її нинішній формі і в нинішніх кордонах” [10, т.I, с.140]. Мирна програма, як визнавав пізніше Ліппман, мала встановити лінії порозуміння між союзниками, з одного боку, та неофіційними колами в Німеччині і “нерівноправними народами Австро-Угорщини” (subject peoples

of Austria-Hungary) [11, с.136]. До речі, Лансінг завжди критично ставився до промови президента у Конгресі, зокрема до Десятого пункту, оскільки пропонувалося “федералізувати” Габсбурзьку імперію. У мемуарах він писав: “Я не наважувався включати (до мирної американської програми – В.Ф.) питання про незалежність для австро-угорських національностей, а саме чехів, русинів, південних слов’ян, бо президент, виключаючи випадок з Польщею... мав на меті будь-що зберегти дуалістичну монархію. Я не вважав це мудрим рішенням” [12, с.261]. Взагалі-то до думки Лансінга ні Вільсон, ні Хауз ніколи серйозно не прислухались. Лансінг грав власну гру. Вільсон, вважав Хауз, ніколи не підтримував Лансінга, тому що той не погоджувався з ним у багатьох питаннях. Коли Сполучені Штати приєдналися до союзників, Вільсон хотів поставити Ньютона Бейкера на місце Лансінга. Хауз переконав його не робити ніяких змін. Лансінг був відомою політичною величиною, Бейкер – невідомою [13, с.78].

Отже, те, про що Вільсон писав Жюссерану в конфіденціальному листі, стало можливим лише влітку 1918 р. Тоді у дипломатичних колах віддавали перевагу такій редакції тексту: “*Народам Австро-Угорщини, чие місце* поміж іншими націями ми сподіваємось бачити захищеним і гарантованим, потрібно надати найвільнішу можливість автономного розвитку”. У Вашингтоні висловили бажання бачити національності імперії Габсбургів рівноправними членами міжнародного співтовариства саме тоді, коли розпад Дунайської монархії хоча й очікувався, але не був ще таким очевидним. Зазначимо: саме цей варіант перекладу наводився в багатьох радянських виданнях минулих років. У відомій документальній публікації “Архів полковника Хауза”, наприклад, читаємо: “Народам Австро-Угорщини, місце яких поміж націями ми бажаємо бачити забезпеченим і міцним, варто надати повну можливість вільного автономного розвитку” [14, с.155]. Пізніше Ліппман піддав критиці стратегію Вільсона у Центральній Європі, викладену у 14 пунктах. Теза щодо Італії ігнорує “стратегічні міркування”. Пункт щодо Росії за виключенням Польщі підтверджує “відновлення старих кордонів імперії”. Сербії обіцяний вихід до моря, проте про Юго-Славію (Jugo-Slavia) не згадується, тому що перевага надається “єдності Австро-Угорської імперії”. Румунія у своїх старих кордонах залишається “віч-на-віч з Угорщиною”. Про чехо-словаків

взагалі не згадується. “Розчленування” Туреччини не визначається, і постає лише одна тверда вимога “нової держави” – це Польща. Болгарський дипломат С. Панаретов записав у своєму щоденнику 8 січня 1918 р. (у день проголошення Вільсоном промови): “Я казав, що серби не задоволені посланням..., особливо пунктом X, який не має на меті знищення Австрії і здійснення югославських мрій” [15, с.178-179].

Слід згадати і про зацікавленість Вільсона у тому, щоб його “Чотирнадцять пунктів” та інші промови набули найширшого розголосу та визнання як програма мирного врегулювання. Президент доручив Джорджу Крілу через співробітників своєї інформаційної служби перекласти і розповсюдити президентські послання серед простих людей, насамперед, у Німеччині і в Росії у “короткій та прийнятній формі”. Американський дослідник С.Кашман змальовує вражаючу картину розповсюдження вільсоновських ідей і промов. Він пише: “Офіційні промови Вільсона передавалися по радіо, швидко перекладались і розходились по світу. Всюди у кінотеатрах показували фільми про американські воєнні зусилля. По суті справи, за два десятиліття до культу особи, що асоціювався насамперед з Гітлером і Сталіним, з’явився феномен Кріла – культ Вільсона. Свідомством цього культу було не тільки розповсюдження листівок, поштівок і фотографій в Західній Європі, але також в Італії та Росії. Вони розходилися у східному напрямі аж до Китаю, де видані Крілем промови Вільсона ставали бестселером навіть на Захід від перуанських Анд” [16, с.510].

Наведемо тут два дуже різні відгуки на президентські зусилля. “Усі ці послання, – згадував пізніше один японський дипломат, перекладалися і публікувалися японською пресою. Кожне висловлювання, яке злітало з губ містера Вільсона, кожне речення, що виходило з під його пера з питань війни читалося та вивчалось (курсив мій – В.Ф.) мільйонами японців” [17, с.48-49]. Інший сучасник подій барон А. Будберг, людина із найближчого оточення адмірала Колчака, записав у щоденнику 17 березня 1918 р.: “Мешканець Місяця Вільсон вибухнув посланням до російського народу; взагалі-то справа ні до чого, оскільки 3/4 російського народу жодних послань не читає і дуже мало, якщо не зовсім, обізнані у тому, що таке Сполучені Штати і де вони розташовані” [18, с.287].

Навряд чи японці справді “вивчали” послання Вільсона, а ро-

сіяни ігнорували їх. Істина десь посередині: більша частина пересічної публіки ставились до них, мабуть, індіферентно, інколи і не знаючи, про що йдеться. Вони знаходили відгук у незначній частині політично активних індивідуумів. Зауважимо, що саме тоді – у 1918 р. у тих американців, які долучилися до зовнішньої політики і розмірковували над подальшою тактикою країни у європейських справах, з'явився жвавий інтерес до подальшої долі Дунайської монархії. В матеріалах ліберального тижневика “The New Republic” зазначалось: “Проблема Австро-Угорщини – це зараз наша проблема і виробити адекватну концепцію для неї одне з нових міжнародних зобов'язань американського громадянина”. Перебравши функції будівничих Нової Європи, на Заході вважали за необхідне підкреслити прихильність до планів створення в Дунайському басейні міцної Слов'янської федерації або ж конфедерації. Як зазначалось тоді в австрійському меморандумі з приводу політики країн Антанти, “майже усі великі гармати політичної словесної армії стріляють важким калібром з проблем воєнних цілей” [19, с.163].

Зауважимо, що у зв'язку з війною американці змушені були вивчати етнографічну карту Європи. Ще наприкінці 1915 р. на сторінках згадуваного тижневика було вміщено присвячену Україні статтю А.Джонсона з досить гучною назвою “Російська Ірландія”. У ній, зокрема, ішлося про необхідність диференційованого підходу до слов'янських проблем Східної Європи. Автор писав: “Для нас усі слов'яни однакові: росіяни, поляки, русини, чехи, словаки, хорвати та серби. Що ми знаємо про етнічні та лінгвістичні відмінності цих націй? Чи говорять вони між собою різними мовами? Чи усі без винятку можуть пишатися своєрідним фольклором, або дивовижними соціальними та релігійними інститутами?” [20]. Ще раз підкреслимо той факт, що провідну роль в австрофобській кампанії у Сполучених Штатах відіграв саме журнал “The New Republic”. У ньому підкреслювалось: “Поділ Австро-Угорщини на чотири держави Німецьку, Угорську, Чехо-Словацьку та Юго-Славську з передачею Польщі, Румунії та Італії територій національно близьких до цих держав, точно б відповідав американській концепції сучасного стану Австро-Угорської проблеми (just disposition of the Austro-Hungarian problem)”. “Ідея подальшої федерації з німцями та угорцями для патріотично налаштованих чехів і хорватів хіба що подібна до ідеї федерації Пруссії з Францією і Бельгією” [21].

Однак в офіційному коментарі до “Чотирнадцяти пунктів” зокрема ішлося про можливість створення іншої федерації – на теренах Центральної Європи: “Сполучені Штати підтримують також програму, що має на меті створення конфедерації Південно-Східної Європи” [14, с.156]. Цікаво, що саме тоді керівництво американських профспілок виступило зі спеціальною заявою на міжсоюзній робітничій конференції. Пропонувалось таке формулювання: “Конференція підтверджує Чотирнадцять пунктів, проголошені президентом Вільсоном як умови встановлення і підтримання миру між рівноправними націями” [22, с.374]. До речі, у самому тексті документу профспілкові діячі припустились помилки. Народом Австро-Угорщини пропонувалось надати не “найвільнішу можливість” (*freest opportunity*) автономії, а “першу можливість автономного розвитку” (*first opportunity of autonomous development*) [22, с.376].

218

— Подібної помилки припустились і австрійці, перекладаючи текст вільсоновської ноти. Навіть міністр закордонних справ Австро-Угорської монархії користувався текстом X пункту, в якому йшлося про необхідність надати “першу можливість” (*erste Gelegenheit*) автономного розвитку народам імперії [23, л.141]. В одній з тогочасних німецьких публікацій американських мирних умов, де поруч з німецькою версією подається автентичний англійський текст, переклад відповідає тексту оригіналу. У ньому зокрема читаємо, що народам Австро-Угорщини має бути надана “найвільніша можливість автономного розвитку” [24, с.3].

Сучасний британський історик Тео Аронсон вважає, що “ендемичні сепаратистські рухи” (*endemic separatist movements*) у Центральній Європі отримали “небачене прискорення”, завдячуючи саме впливу Чотирнадцяти пунктів Вільсона. “З цього моменту самовизначення для усіх меншин стало не тільки природним; воно перетворилось майже в імператив” [25, с.184]. Зовсім іншої думки дотримувався один з перших дослідників програми Вільсона професор М.Хадсон, який зауважив: “Це в інших промовах він особливу увагу приділяв *самовизначенню* (курсив мій – В.Ф.) як важливій основі мирного врегулювання. Такого не було у промові щодо Чотирнадцяти пунктів” [26, с.9]. А головний американський “пропагандист” Джордж Кріл взагалі вважав, що вільсоновські пункти, не мали серйозного практичного значення. Він писав: “По суті спра-

ви Чотирнадцять пунктів не слід розглядати як визначену практичну формулу (a definitive practical formula), а тільки як широке оприлюднення принципів” [27, с.301]. Американський дослідник Й.Калвода зауважив з приводу X пункту, що союзники відмовилися від розпаду Австро-Угорщини і таким чином шлях для “збереження імперії був ще відкритий” [28, с.257]. Цікаво, що під час підготовки промови Вільсона експерти пропонували поєднати лінію на збереження Австро-Угорщини як федеративної держави з елементами “психологічної війни” проти Габсбургів, підтримуючи революційні устремління насамперед слов’янських народів з метою схилити Відень до сепаратного миру з країнами Антанти. Проте Вільсон у січні 1918 р., як зазначає Б.Унтербергер, не підтримав таку політику “подвійного дна” [4, с.96].

Майже усі дослідники сходились на думці, що “пункт Десятий закликав до внутрішньої (чи то федеральної) автономії для національних груп всередині Австро-Угорської імперії”. “Тільки пізніше Вільсон погодився з розпадом імперії, що призвело до встановлення слабких держав в Центральній Європі, підірвавши баланс сили і відкривши шлях Гітлеру” [16, с.512].

219

Не випадково, барон Мусулін повідомляв Черніну в телеграмі 28 січня 1918 р., що заяви Вільсона і Ллойд Джорджа відносно майбутньої політики в австро-угорському питанні суттєво підривають великосербські плани. Констатація того, що розчленування Австро-Угорщини не передбачено у воєнних цілях Антанти, викликало в сербських емігрантських колах, як зазначав дипломат, “велике занепокоєння”. В зв’язку з цим Югославський комітет у Лондоні виступив із заявою, в якій зазначалось, що “демократизація Австро-Угорщини на основі автономії не може розв’язати югославське питання”. Цього можна досягнути лише за умов повного звільнення югославів з-під австрійської влади [29, л.21].

Звернемося до інших пунктів мирної американської програми, які безпосередньо торкалися австро-угорських проблем, маючи на меті їхнє порівняння з X пунктом. Згадуваний Фієрек так описував підготовку мирної програми. Вільсон і Хауз, обговорюючи текст, погодилися, що нинішні пункти Лондонського договору, які давали Італії владу над іншими національностями, увійшли у конфлікт з принципами, проголошеними США. Незначне зауваження на полях, написане Вільсоном на доповіді “Інкуайрі” з цьо-

го питання, стало пунктом Дев'ятим. Обидва політики погодились, що турецьке панування в Європі завершилось. Пункт XI щодо Балкан був достатньо розмитим, оскільки невизначеним залишалось майбутнє Монархії. Пункт XIII гарантував відновлення незалежної Польської держави. Він відповідав принципам, проголошеним полковником і обіцянкам Хауза своєму другу І.Падеревському. Один німецький спільний знайомий представив його Хаузу. Результатом цього візиту було отримання Польщею коридору [13, с.212].

Оцінюючи Дев'ятий пункт, Ліппман писав, що у ньому визнавався принцип національності, а це означало лише одне: умови Лондонського договору не визнавалися. Територіальне розмежування, запропоноване цим договором, експерт охарактеризував як “напівстратегічне, напівекономічне, напівімперіалістичне, напіветнічне”. На його думку, симпатії союзників могли отримати тільки ті вимоги Риму, котрі сприяли відновленню “істинної” Italia Irredenta. Усі ж інші, як було відомо в інформованих колах, лише “стримували неминуче Югославське повстання” (delayed the impending Jugoslav revolt) [11, с.137].

У пункті XI зокрема говорилося: “Румунія, Сербія і Чорногорія мають бути звільнені; окуповані території відновлені; Сербія має здобути вільний і безпечний вихід до моря”. Далі йшлося про кордони балканських держав, які повинні формуватися згідно “історично усталених ліній та принципу національності” [3, с.514]. Зрозуміло, що вирішення питання про вихід Сербії до моря суперечило планам збереження Австро-Угорщини. Це питання серйозно зачіпало італійців, які уклали з Антантою ще один важливий дипломатичний документ – таємний Лондонський пакт, за яким більша частина Адріатичного узбережжя, не говорячи вже про Трентіно, відходили після закінчення війни Італії. Як зазначав у дипломатичних записках юрисконсульт МЗС Росії Г.М. Михайловський, Сазонов та інші керівники російської дипломатії “даремно нагороджували Італію слов'янськими землями Австро-Угорщини і відокремлювали по живому тілу Хорватію від Сербії” [30, с.100].

Не менш складним, ніж слов'янські проблеми, виявилось італійське питання. І про це свідчать документальні джерела та мемуари сучасників. Як зазначав відомий англійський історик В.В.Готліб, “вимоги Консульти (Трентіно, Трієст, Далмація тощо) обеззброїли б Двоєдину монархію в Альпах, ліквідували б оборонні позиції на

її узбережжі та у деяких центральних провінціях, позбавили б її виходу до моря, нанесли шкоди її “найбільш відчутним” інтересам на Балканах, зробили б Італію пануючою державою в Далмації та Адриатиці”, суттєво порушивши рівновагу сил між обома державами [31, с.514]. Вільсон сам написав на полях доповіді “Інкуайрі” фразу, що пізніше увійшла до пункту Дев’ятого. Ішлося про регулювання італійських кордонів, згідно з національними ознаками. Це було, як зазначав відомий дослідник Ч. Сеймур, запереченням права Італії (згідно з Лондонським договором) на контроль за Адриатикою та над німецькомовною частиною Тиролю [32, с.226].

Тут допитливий читач може поставити запитання: “Чи скористався Вільсон знанням про секретні договори, коли працював над текстом промови?”. Уолтер Ліппман висловлювався з цього приводу недвозначно: “Чотирнадцять пунктів ...не могли формулюватися без знання секретних договорів”, які оприлюднив у кінці 1917р. більшовицький уряд в Росії. Очевидно, що витяги з них лежали перед президентом, коли експерти і сам президент працювали над остаточним оформленням цих важливих документів стосовно воєнно-політичних цілей на завершальному етапі Першої світової війни. Проте, це вже дещо інші сюжети, що виходять за межі цієї наукової розвідки.

Отже, про що засвідчує текстологічний аналіз програми “14 пунктів” Вільсона й сучасні цьому документу коментарі з інших дипломатичних джерел – меморандумів, щоденників і споминів сучасників, а також матеріалів тогочасної преси. По-перше, те, що експерти, готуючи січневу промову президента до Конгресу, самі провели серйозний моніторинг ставлення до проблем Центральної Європи політиків та вчених з країн Антанти, насамперед, з Великої Британії та Франції. По-друге, оприлюднена версія тексту пунктів, особливо пункту X, який стосувався Австро-Угорської монархії не була однозначною для тлумачення, що відзначалося більшістю дипломатів і зацікавлених експертів. По-третє, проведений тоді контент-аналіз документу в цілому і тексту X пункту зокрема засвідчили, що упродовж року американська дипломатія, постійно змінюючи акценти, по-різному інтерпретувала окремі його положення аж до осені 1918 року.

Не випадково, граф Чернін писав в одному з меморандумів : “Я певен, що ми досягнемо прийняттого компромісного миру; дещо

ми змушені будем віддати Італії, і зрозуміло, ми за це нічого не отримаємо. Потім нам доведеться змінити весь лад Австро-Угорщини, згідно схеми, намалюваної французами, Federation Dannubienne, і мені поки що не ясно, як буде здійснено перетворення проти волі угорського і німецького населення”. “Отже, я сподіваюсь, – зауважував політик, – що ми вийдемо з війни лише з синцем під оком. Проте старі часи більш ніколи не повернуться” [33, с.238].

Таким чином, у Вашингтоні продовжували підтримувати, і це підкреслювалося у документах, “рух до федералізму в Австрії”, який у разі успіху значно послабив би дуалістичну систему. Американці не виходили за рамки поміркованої тактики в австро-угорському питанні. Про це свідчив, зокрема, зміст присвяченого Австрії X пункту з відомих “Чотирнадцяти пунктів Вільсона”. Австрійська дослідниця зовнішньої політики США у 1917-1919 р. Астрід Хаусманн зазначала, що формулювання X пункту було “типово вільсоновським” – сказано багато, а по суті знову нічого [34, с.86].

222

Виступивши наприкінці війни з програмою повоєнного мирного врегулювання, президент Вільсон намалював лише опосередковані воєнно-політичні цілі США. У іншому президентському посланні Конгресу (11 лютого 1918 р.) спеціально зазначалось, що для Америки подібні заяви значать не більш, ніж попередній “скетч принципів” і вказівка на можливий шлях їхнього втілення у життя [35, с.529]. Після цього програмний документ неодноразово корегувався. Центральною темою вільсонівських пунктів щодо Східної Європи було майбутнє монархії Габсбургів. Хьюго Гроцій писав свого часу про значення не стільки кінцевих, скільки проміжних, опосередкованих цілей у війні, тому що саме так з’ясовуються реальні мотиви політиків. Щодо Австро-Угорщини у президента Вільсона у 1917-1918 роках були два лейтмотиви – надання народам Австро-Угорської імперії автономії та її збереження по можливості як суб’єкта міжнародного права по війні. Виходячи з цього, вважалося за необхідне вирішувати усі інші етнотериторіальні проблеми Центральної і Східної Європи і така дипломатична тактика залишалась незмінною аж до осені 1918 року.

Джерела та література:

1. Austria – Hungary. Based on the work of Paul Louis Leger. The history of Nations Series / Ed.-in-Chief H.C. Lodge. – Philadelphia, 1906. – XVII, 494 p.

2. The Mirage of Power. British foreign policy. 1902-1922. – V.3. – L.: Routledge & Kegan Paul PLC, 1972. – XVII, 423-759 pp.

3. The Papers of Woodrow Wilson. – Vol.45. Nov.11,1917 – Jan.15, 1918 / Ed.by Arthur S.Link. – Princeton: Princeton University Press, 1984. – 656 p.

4. Unterberger B.M. The United States, revolutionary Russia, and the rise of Czechoslovakia / B.M. Unterberger – Chappell Hill, 1989. – XIV, 463 p.

5. The Papers of Woodrow Wilson. – Vol.46. Jan.16,1918 – March 1918 / Ed.by Arthur S.Link. – Princeton: Princeton University Press, 1984. – 686 p.

6. Mamatey V.S. The United States and East Central Europe, 1914-1919. A study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda / Viktor S. Mamatey. – Princeton: Princeton, University Press, 1957. – 401 p.

7. Vavra V. K vojenskopolitickemu pozadi vzniku samostatneho Československa / V. Vavra // Historie á vojenství. – 1978. – N4. – S.10-31.

8. Атлас З.А. Из истории распада Австро-Венгрии // Историческая наука на Урале за 50 лет, 1917-1967 / З.А. Атлас. Свердловск, 1968. – С.109-115.

223

9. McAdoo Wilson E. The Woodrow Wilsons / E. McAdoo Wilson. N.Y.: The Macmillan Company, 1937. – X, 301 p.

10. The Lansing Papers, 1914-1920. – VI-2. – Washington, 1940.

11. Lippmann W. Public Opinion / Walter Lippmann. – N.Y.-L.: The Free Press, 1965. – 272p.

12. War Memories of R. Lansing. – N.Y.: The Bobbs-Merrill company, 1935. – 383 p.

13. Viereck G.S. The Strangest Friendship in History. Woodrow Wilson and Colonel House / G.S. Viereck. – N.Y.: Liveright Inc. Publishers, 1932. – XIV, 375 p.

14. Архив полковника Хауза. – М., 1944. – Т.4. – 400 с.

15. Panaretov S. Diary 1917-1921. Appendix // Petkov M. Petko. The United States and Bulgaria in World War I. – N.Y., 1991. – P.161-252.

16. Cashman S.D. America in the of Titans. The progressive Era and World War First / S.D. Cashman. – N.Y., 1988. – XVI, 605 p.

17. Kawakami K. Japan and world peace / Kiyoshi Kawakami. – N.Y.: Macmillan., 1919. – XV, 196 p.

18. Дневник барона Алексея Будберга // Архив Русской революции. – В 22 тт. – Т.12. – М.: Терра, 1991. – С.197-291.

19. Amerika und die Entente, 22.VII.1918 // Haus-, Hof- und Staat-sarchiv. P.A. / 898. (далі: HHStA).

20. The New Republic. – 1915. – 16 Jan.

21. The New Republic. – 1918. – 15 June.

22. Proposals of American Federation of Labor Delegates to Inter-Allied Labor Conference, London, Sept.17-20, 1918 // Labor's official war record / American Labor and the War by S. Gompers. – N.Y.: George H.Doran Company, 1919. – 377 p.

23. Nachlass Czernin // HHStA. P.A.I/1092 A.

24. Die sieben und zwanzig Punkte des Präsidenten Wilson. – o.O., 1918. – 8 s.

25. Aronson T.Crowns in Conflict.1910-1918. – L: Murray, 1986. – XIV, 222 p.

26. Woodrow Wilson's Fourteen Points After Eight Years. By Manley O.Hudson. An Address at a Dinner in Commemoration of the Birth-day of Woodrow Wilson, Minneapolis, Minnesota, December 28, 1925. – N.Y: Woodrow Wilson Foundation, 1925. – 31p.

224

—

27. Creel G.The war, the world and Wilson / George Creel. – N.Y. – L: Harper & Brothers, 1920. – 390 p.

28. Kalvoda J. The Genesis of Czechoslovakia. – N.Y.: Columbia University Press, 1986. – 673 p.

29. Kriegs-Ziele Entente-Staaten // HHStA.P.A. I.1052.Liasse Krieg 69.

30. Михайловский Г.Н. Записки. Из истории российского внешнеполитического ведомства. 1914-1920 / Г.Н. Михайловский. – Кн.1.– М: МО,1993. – 520 с.

31. Готлиб В.В. Тайная дипломатия во время Первой мировой войны / В.В.Готлиб. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 603 с.

32. Архив полковника Хауза. – М., 1939. – Т.3. – 320 с.

33. Чернин О. В дни мировой войны. Мемуары. – М.-П.: Государственное издательство, 1923. – 296 с.

34. Hausmann A. Die Amerikanische Aussenpolitik und die Entstehung der Österreichischen Republik von 1917-1919 / A.Hausmann / Dissertation zur Erlangung des Doktor-Grades an der Philosophischen Fakultät der Universität Wien, 1972. – 262 s.

35. The World's Work. – 1918. – March. – Vol.35. – N5.